

TEEJUHT KULTUURI- PSÜHHOLOGIASSE

GIGANTUM HUMERIS

SARJA KOLLEGIUM

Airi-Alina Allaste (Tallinna Ülikool)

Karsten Brüggemann (Tallinna Ülikool)

Tiina Elvisto (Tallinna Ülikool)

Indrek Ibrus (Tallinna Ülikool)

Marju Kõivupuu (Tallinna Ülikool)

Mihhail Lotman (Tallinna Ülikool, Tartu Ülikool)

Rain Mikser (Tallinna Ülikool)

Katrin Niglas (Tallinna Ülikool)

Hannes Palang (Tallinna Ülikool)

Ülar Ploom (Tallinna Ülikool)

Kristjan Port (Tallinna Ülikool)

Jaan Puhvel (California Los Angelese Ülikool)

Rein Raud (Tallinna Ülikool)

Raivo Stern (Keemilise ja Bioloogilise Füüsika Instituut)

Marek Tamm (Tallinna Ülikool)

Peeter Torop (Tartu Ülikool)

Jaan Valsiner (Aalborgi Ülikool)

Anna Verschik (Tallinna Ülikool)

Airi Värnik (Tallinna Ülikool)

Tallinna Ülikool

Jaan Valsiner

TEEJUHT KULTUURI- PSÜHHOLOOGIASSE

Inglise keelest tõlkinud
Triin Kallas ja Tanel Mällo

TLÜ Kirjastus
Tallinn 2021

GIGANTUM HUMERIS

Gigantum Humeris

Jaan Valsiner

Teejuht kultuuripsühholoogiasse

Tõlgitud väljaandest:

Jaan Valsiner

An Invitation to Cultural Psychology

SAGE Publications Ltd 2014

Raamatu väljaandmist on toetanud Eesti Kultuurkapital

Tõlkinud Triin Kallas (1.–6. ptk) ja Tanel Mällo (7.–10. ptk)

Toimetanud Sirje Laidre

Kujundanud ja küljendanud Sirje Ratso

Sarja makett: Rakett

© SAGE Publications Ltd, United States, United Kingdom, New Delhi

Raamat on välja antud kirjastuse SAGE Publications Ltd loal. Kõik õigused kaitstud

Autoriõigus (tõlge): Triin Kallas ja Tanel Mällo, 2021

Autoriõigus: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2021

ISSN 2228-1029

ISBN 978-9985-58-912-0

TLÜ Kirjastus

Narva mnt 25

10120 Tallinn

www.tlupress.com

Trükk: Pakett

SISUKORD

Sissejuhatus. Milleks *kultuuripsühholoogia*?

Katse muuta inimolu tähendusrikkaks	13
Millest see räägib?	14
Kultuuripsühholoogia: uus võimalus uurida keerulist inimpsühholoogiat	16

1. Inimkogemus läbi kultuuriprisma:

ettepanek luua psühholoogiat uues võtmes	19
Miks on psühholoogia raskustes?	21
Psühholoogia: teadus, mis kuulub olemasoleva ja võimaliku vahelisse tsooni.	23
Kultuuripsühholoogia tegevuskava	26
Inimpsüühika tuuma olemus: tüvimõisted	34
<i>Mina</i> on kultuuriliselt korraldatud: tähendushierarhiad	39
Kokkuvõte: milleks meile uutmoodi psühholoogia?	41

2. Mis on kultuur? Ja miks peab inimpsühholoogia

olema kultuuriline?	43
Euroopa „kultuuri-jutu“ ajalugu	45
<i>Nihon bunka</i> (Jaapani kultuuri) konstrueerimine	48
Toidu jagamine: esmane kogemus mina eristamisel teisest	50
<i>Kultuuri</i> mitmekesisus: tähenduste ja ideoloogiate ristteed	51
Psühholoogia ja kultuur: käitumine, mis ei lase end kultiveerida	53
Psühholoogia jäikus: kultuuri eiramine.	53
Psühholoogia võimalus: kust (taas)avastada <i>kultuuri</i> ?	55
Argimõistuse ületamine: <i>kultuur</i> kui protsess, mitte asi.	56
Kultuuri maastikud.	61
Piiride tähtsus semiosfääris	62
Kultuur on vahepeal	67
Kultuurist tegutsejani: kultuuritegija	68

3. Inimvaimu sotsiaalne koosloome: enam kui ühtekuuluvus	70
Ette-elamine: kahe intersubjektiivsuse vahel	71
Kommunikatsiooniakt: läbirääkimised tähenduse üle	73
Üldistamine abstraktsiooni kaudu	77
Kokkuvõte: ühtekuuluvusest edasi	82
 4. Piiripealsed kultuuriprotsessid: konstruktiivne	
internaliseerimine ja eksternaliseerimine	83
Internaliseerimise ja eksternaliseerimise protsessid	85
Internaliseerimise ja eksternaliseerimise protsesside kihid	91
Internaliseerimine ja eksternaliseerimine ning semiosfäär	98
Tagasi keha juurde: tekstid sensuaalsusest, heterosensuaalsusest ja askeetlikust puhtusest	103
Kokkuvõte: liikudes keha kaudu semiosfääri läbi internaliseerimise ja eksternaliseerimise	106
 5. Iseenda loomine: märgid, müüdid ja vastupanu	107
Märgid: nende loomine, kasutamine ja teisenemine	109
Märkide tüübid: C. S. Peirce'i süsteem	110
Märkidest märgikogumiteni	114
Märgikogumid: Müüdid, vastumüüdid ja massimeedia	121
Märkide võim: vastastikune järeletegemine	126
Kokkuvõte: inimesed konstrueerivad nii oma ainulaadset subjektiivsust kui kollektiivseid illusioone märkide abil	128
 6. Märkide hierarhiad: nende konstrueerimine,	
kasutamine ja lammutamine	129
Hierarhiliste mudelite loomus: staatiline <i>versus</i> dünaamiline . . .	129
Intransitiivsete struktuuride tingimuslik katkestus:	
kus tekib uudsus	131
Kuidas inimvaim loob märgihierarhiaid	134
Märgid ajas: teo duaalsus	137
Semiootiliste väljade dünaamiline liikumine	145
LPM (lõpmatu piiriga märk)	145
Afektiivse semioosi astmed	148
Kokkuvõte: miks hierarhiad on olulised	156

7. Kuidas asjade kaudu kultuuri luuakse.	157
Väärtusloome paradoksid: kaubastamine	
ja singulariseerimine.	159
Usaldus ja kaubastamine	160
Esemete funktsionaalne roll ja nende väärtus.	163
Tuleviku võimalused: eesmärgi suundumuste konstrueerimine...	167
Esemete funktsionaalsed elulood	169
Objektide mõjutamine: väärtuse ja mitteväärtuse	
konstrueerimine pingestatuse kaudu	171
Objektide hüperüldistatud väärtused: kasutusjärgsed	
kasutusviisid.	173
Esemed ja objektid: kuidas esemest saab <i>Gegenstand</i>	176
<i>Gegenstand</i> ja C. S. Peirce'i märgiklassid.	177
Mina omamine teise kaudu: kontroll ja vastutus	177
Kvaliteet ja objektid: <i>Gegenstand</i> 'i-sisesed dünaamikad.	179
Kui tegija on objekt: inimkeha kui <i>Gegenstand</i> .	186
Kehalise valu meelelisus.	190
Kehade katmine: rõivad objektidena	193
Kokkuvõte: objektide ja iseendaga suhestumine	196
 8. Keskkondade kultiveerimine: tähenduslik ülemääratlemine	 198
Mis on sümboolne eemaldamine?.	199
Kohad, mida loome: tulevik ja minevik olevikus	201
Kuidas muutuvad maastikud <i>pühaks</i> ?	204
Looduse kultiveerimine: aedade olemus	206
Kodu ja mittekodu: kodu loomine kodust väljaspool.	212
Surnute kodud – kodust eemal	213
Arhitektuursed vormid: kultuuriväärtuste tajusootitused	218
Tähendused ehituses ja nende allakäik	224
Kokkuvõte: inimese elukeskkondade kultuuriline	
struktureerimine	229
 9. Sotsiaalsete kangaste lõimimine: kollektiivne ja isiklik	
kultuur tegutsemas	233
Ühingud, ühiskond ja nende dünaamikad	238

Isiklik kultuur, kollektiivne kultuur ja nende suhted	242
Kollektiivne kultuur	243
Kollektiivse ja isikliku kultuuri suhted	245
Sotsiaalne osalemine ja avalik kultuur	257
Kokkuvõte: isikliku ja kollektiivse kultuuri suhted	258
 10. Märgid kui organiseerijad: pingete talletamine	
ja uuendamine.	261
Supernormaalsus moedisainis.	264
Pingestatus eristuspiiridel	266
Üldine teoreetiline fookus: vastandite <i>pingestatud ühtsus</i>	269
Pingestatuse reguleerimine: skematiseerimine	
ja pleromatiseerimine	270
Pleromaatiline rada: meie <i>mina</i> peidetud külg	276
Pinged, nende säilitamine ja transformeerimine	277
Monoloogilisest mõtteviisist dialoogilisele:	
igale märgile on vastumärk	278
Tsükli katkestamine: süsteemsest dünaamikast	
dialektilise sünteesini	283
Kokkuvõte: pingestatus on norm, mis lubab	
end modifitseerida.	288
 Epiloog. Kultuuripsühholoogia – teadus kultuuri	
universaalsusest	289
 Kirjandus.	297
Nimeloend.	322
Aineloend	325

ILLUSTRATSIOONIDE LOEND

Joonised

1.1. Auk kui arhitektuurse terviku osa (kaubanduskeskus Zeili tänaval Maini-äärses Frankfurdis)	24
1.2. Sügavalt sümboolne kujund igapäevases kontekstis (sissepääs väikesesse templisse Kyoto kõrvaltänaval Jaapanis) . . .	28
1.3. Svastika Vana-Kreeka ornamendi sees, 6.–5. saj. eKr (Wilson 1896: 839)	29
1.4. Psüühika kahe lõpmatuse vahel	29
1.5. Noor hiinlanna palvetamas Kannoni kuju ees Shanghai	31
1.6. Määramatuste struktuur inimeste elus: MINA<>TEISED ja MINEVIK<>TULEVIK (MK = Mina kui Keskpunkt, mis pöördub paljude end ümbritsevate teiste poole).	33
1.7. Kahekordse määramatuse koordineerimine: MINA<>TEISED ja MINEVIK<>TULEVIK (MK = Mina kui Keskpunkt)	33
1.8. Tsüklile MINA → OLEN predikaatide lisamine	35
1.9. Inimese kultuurilise eneseorganiseerimise tüvimõisted	37
2.1. Kultuuri mõistete tüpoloogia	52
2.2. Erinevus kultuuri kui „mahuti“ (A) ja kultuuri kui suhestumise protsessi (B) vahel.	58
2.3. Sisemise ja välimise tsükli dünaamika tähendusloomes	60
2.4. Piirjooned rannas.	63
2.5. Sõduri monument Hangzhous, Hiinas	65
2.6. Semiosfääri dramaatiline loomus	66
3.1. Suhete sümmeetria juurest asümmeetrias	72
3.2. Kaitsekinna kasutamine, et suurendada distant si ohuga	73
3.3. Organoni mudeli teisendatud variant: üldistamine pöördumatus ajas	74
3.4. Üldistamine ja hüperüldistamine (A = abstraktne märk)	78
4.1. Kultuurilised tähendused nahal: püsitätoveering (isikliku ja avaliku piiril).	85
4.2. SISEMISE<>VÄLIMISE ja MINEVIKU<>TULEVIKU nelikühtsus	87

4.3.	Internaliseerimise ja eksternaliseerimise vastastikused edasisidesuhted.	91
4.4.	Internaliseerimise ja eksternaliseerimise kui kahekordse teisendamise laminaalne mudel.	93
5.1.	Illusoorsed kolmnurgad	107
5.2.	<i>Liikudes läbi ja mööda</i> : käigu pealt tõlgendamine	108
5.3.	C. S. Peirce'i kolmnurk	110
5.4.	Ikooni, indeksi ja sümboli ühtsus	113
5.5.	Representatsiooniliste märgitüüpide kombinatsioon	115
5.6.	Vähemuse segregatsioon avalikus ruumis	116
5.7.	Suitsetajate sümboolne segregatsioon raudtee väliplatvormil... ..	117
5.8.	Hoiatussõnumid toimivad vastupanu ajenditena	117
5.9.	Tubaka vastuolulised omadused	118
5.10.	Sigarid kohvikumenüü desserdi hulka kuuluvana	118
6.1.	Intransitiivne hierarhia, mis sisaldab katkestuspunkti	132
6.2.	Dünaamilise semiootilise vaatenurga kese: teo duaalsus.	138
6.3.	Tekkinud märk ja selle funktsionaalne pikaajalisus (suunatus tulevikku)	139
6.4.	Märgihierarhia, kus tekib tähendust tõkestav märk.	140
6.5.	Märgihierarhia laiendus, mis sisaldab ka tõkestavat märki (TM) ja lammutamise märki (L-märk): „Kõik see on täielik jama!“	141
6.6.	Fikseeritud dominantse reguleeriva (FDR) märgi tekkimine. . .	144
6.7.	Märkide üldistamine: kuidas toimib afekt.	149
6.8.	Vaikuse tekkimine LPM-i tagajärjel hüperüldistatud tähendusvälja astmel	150
6.9.	LPM-i kaudu eskaleerumine 3. astmel: ebamääraste ütluste voog.	151
6.10.	LPM-ide toimimine 2. astmel: „ratsionaalse“ jutu sotsiaalne laiendamine	152
6.11.	LPM 1. astmel	153
7.1.	Surnud lindudest toiduks: siltide usaldamine	160
7.2.	Haarlemi lugupeetud kodanikud järgnevad „tulbitootusele“. Hendrik Gerritsz Poti „Narrivanker“ (1637). Allikas: Wikimedia Commons, Frans Halsi muuseum (Haarlem).	163
7.3.	Käepide ja selle kinnitus	165

7.4.	Fidži 19. sajandi kannibalistlike rituaalide hargid (Berliin, Dahlemi muuseum)	167
7.5.	Jäätmekäitlussüsteem: ettevalmistused asjade „teiseks tulemiseks“	169
7.6.	Objekti struktuur (<i>Gegenstand</i>)	176
7.7.	A ja mitte-A tähendussüsteemi dünaamikad: igavene liikumine „PUHTA“ ja „RÄPASE“ vahel	184
7.8.	Francisco Goya „Enesepiitsutajate protsessioon“ („Procesiõn de disciplinantes“, 1816–1819). Allikas: Wikimedia Commons, Museo de la Real Academia de San Fernando (Madrid)	192
8.1.	Jaapani kiviaed (Ryoanji tempel Kyotos)	209
8.2.	Perekondlik matmispaik La Recoletas Buenos Aireses	214
8.3.	Jugoslaavia perekonna hauaplaat, Viini <i>Zentralfriedhof</i>	217
8.4.	Joone lõpu tähistamine	221
8.5.	Kiriku ja kookospalmi lubadused	221
8.6.	Doorria samba ülemine osa (Paestum, Salerno)	222
8.7.	Joonia samba ülaosas (paremal) kasutatakse spiraalsete otstega (vasakul) joone pikendamise põhimõtet (Lipps 1891: 84)	223
8.8.	Frontooni maja sissepääsu kohal toetavad karüatiidid. Foto: Adam Carr	223
8.9.	Templivaremed Paestumis	225
8.10.	Keiser Wilhelmi mälestuskirik (Gedächtniskirche) Berliinis – eesmärgistatud varemed. Allikas: Wikimedia Commons	227
8.11.	Kohtade kaardistamine kahe täiesti vastandliku lõpmatuse koordineerimisel	230
9.1.	Innovatsioon algab piirialadel	234
9.2.	Kus toimib kollektiivne kultuur.	246
9.3.	Eva Gonzalès, „Sõlm“ („Le Chignon“, 1865–1870). Allikas: Wikimedia Commons	253
9.4.	Kui osad karvad on varjatud, omandavad kommunikatiivse täheenduse teised karvad	255
9.5.	Tavaline sündmus tänaval: naine tõmbab oma kleidisaba allapoole.	256
10.1.	Vanu tavasid murendav mood: intiimsuse „alus. taimestikust“ kerkiv aluspesu.	263

10.2. Tavamood – „rikutud“ teksad	265
10.3. „Suur“ pingestatus: „Püha Antoniuse kiusatus“ (Félicien Rops, 1878). Allikas: Wikimedia Commons	266
10.4. Püha Risti basiilika fassaad Lecces (Itaalia)	271
10.5. Semiootiline homogeniseerimine (skematiseerimine) ja heterogeniseerimine (pleromatiseerimine)	273
10.6. Metzi katedraali ornamentidega kaunistatud sissepääs (Prantsusmaa)	274
10.7. Skemaatiliste ja pleromaatiliste märkide mõjuulatused	275
10.8. Skematiseerimise ja pleromatiseerimise vastastikune sõltuvus	277
10.9. Dialektilise sünteesi mudel	283

Tabelid

5.1. Peirce'i märgisüsteem	111
7.1. Võimaluste konstruktiivne laiendamine	168

MILLEKS KULTUURIPSÜHHOLOOGIA?

KATSE MUUTA INIMOLU TÄHENDUSRIKKAKS

Käesolev raamat on sellest, kuidas meie, inimesed, loome ennast ja oma maailma. Me teeme seda, kuna oleme parandamatud tähenduseloosjad: kõike, mida elus kogeme, on meil tarvis *mõtestada*, selle asemel et lihtsalt *reageerida* või *tegutseda*. Või täpsemalt: *reageerides* või *tegutsedes* maailmas, milles me elame, konstrueerime selle *enda jaoks tähendusrikkana*. Ja just selline tähendusrikas elamise viis on meie jaoks kesksel kohal.

Veelgi enam, inimeste püüdlused saavad võimalikuks tänu sellele, et meie liigile – *Homo sapiens*'ile – on ühe peamise tunnuseks omane selline tähenduse loomise harjumus, mis võimaldab aduda nii teisi kui ennast. Niisugune eneserefleksioon ehk eneseadumine tekib teiste liikidega läbikäimisest antropogeneesi pika protsessi vältel, ning kui see on kord juba juhtunud, on nende äsja eneseadumise avastanud loomade käitumine oma eluilmas täielikult muutunud. Nad hakkavad oma kehasid ja oma koopa kaunistama, nad hakkavad kasutama mitmeid enda ümber olevaid objekte kaaslastega läbikäimiseks ja füüsilise keskkonna muutmiseks. Nad hakkavad irratsionaalselt usaldama vormiriietust kandvaid ametnikke ja ise niisugust vormiriietust kandes uhkust tundma, või kui mitte muud, siis vähemalt vaatama aega oma randmel olevalt Rolexilt.

Liigina oleme avastanud eesmärgipärase käitumise viise, keskendudes mõnele tulevikku suunatud eesmärgile. Näiteks on inimesed ainus liik, kes oma surnuid matab – koos portsu esemetega, mida arvatakse vaja minevat seal, kuhu iganes lahkunud hinged lõpuks jõuavad. Sadade tuhandete aastate jooksul hakkasid inimesed kodeerima oma arusaamu maailmast erinevate märkide abil, mida jäetakse eriliste kohtade, näiteks koopa või kiriku seintele, või joonistustena ehitiste seintele mitte nii erilistes kohtades nendes veidrates konglomeraatides, kus nad elavad ja mida nad kutsuvad küladeks või linnadeks. Nad hakkavad tegema üles-tähendusi, et pidada järge teistega läbikäimise kohta, maksude kohta, mida nad kohalikule valitsejale peavad maksma, või teevad märkmeid,

et veenda teisi selles, missugune on õige (või vale) usk. Viimaks hakkavad nad kirja panema oma mõtteid elust, oma elutarkusi ja reegleid üksteise valitsemiseks. Üleskirjutaja, jurist ja ajakirjanik saavad ametiteks, mille poole paljud püüdleavad.

Niisuguste kirjutiste hulka ilmuvad ajutise iseloomuga ning paindlikule materjalile – paberile – trükitud objektid, avaldatud ajalehtedes, ajakirjades, poliitikute kogutud teostes jms, mida kõiki on võimalik säilitada või kõrvaldada. Paber hävib ja seda saab põletada, mõnikord ka avaliku vaatamänguna. „Ohtlike“ raamatute põletamist on inimajaloos korduvalt ette tulnud. Paberist esemeid võib ka au sees ja alles hoida, mõnikord mitmeidki sajandeid. Paberist arveraamatud on vähem toekad kui savitahvlid, ent hoopis kindlamad kui arvutifailid. Viimane, kuid mitte vähem oluline asjaolu inimeste tähenduslembuse juures on see, et nii saab võimalikuks luua käsitlusi inimlike tunnete ja mõtlemise ning kogu eneseadumise ajaloo kohta. Kultuuripsühholoogia raamat – nagu see siin – on ise üks näide meie pürgimustest luua tähendusi.

Millest see räägib?

Kultuuripsühholoogia räägib inimkehadest läbi nendes kehas elavate ettepoole vaatavate isikute kultuurilise pilgu. Mitte ükski teine liik ei ole leitanud viisi oma karvade või naha värvi muutmiseks või muutnud nende värvi vahetamist ja keha katmise mooduseid pideva asjatamise objektiks. Niisugune keha ja ka isiku kultuuriline loomine tekib, vaibub ja kaob. See asendub uute sarnaste viisidega.

Teiste loomadega võrreldes on inimestel erilised moodused oma keha käsitlemiseks. Kui kehad ilmale tulevad – teisest kehast sünni teel –, sisenevad nad maailma, mille on muutnud tähendusrikkaks nende loojad, teised inimkehad, kes on ilmaletulnu vaimuga [ingl *mind*] seotud. Need vaimud teevad uute kehade loomise tähendusrikkaks: vastsündinu ei ole pelgalt „järeltulija“ keha, vaid *laps*, *poiss* või *tüdruk*, või „minu tütar“ või „minu poeg“. Sündinud lapse keha muudetakse inimeseks selle kaudu, et seda koheldakse otsekohe nii, nagu see oleks tähendusrikas ja tähendusi loov tegija. Teda kaunistatakse amulettidega, et hoida eemale „kurja silma“, et demonstreerida vanemate armastust oma lapse vastu või oma rikkust, talle õpetatakse, kuidas inimene peab magama, sööma, potil

käima ja teistega läbi saama. Keha kaetakse erinevate katete – riietega või paljastatakse – vastavalt olukorrale.

Riietus võib esineda kihtidena, võib olla kaunistatud mustritega, mida peetakse „ilusaks“ (või „inetuks“, vt ka 10. ptk), esineb piiranguid selle kohta, mis on sobilik poistele/meestele või tüdrukutele/naistele või mis peab mitmesugustel eesmärkidel katma erinevaid kehaosi. Peenisekate ja kõrge kontsaga kingad erinevad oma funktsiooni poolest pükstest, seelikutest ja sandaalidest. Samamoodi kübarad ja pesapallimütsid. Pükste kandmine võib solvata avalikke kombeid,¹ nagu ka alastiolek avalikus kohas. Inimesed on viinud tähendusloome oma peast välja kõige selleni, mis ümbritseb keha, alates selle mähkimisest kuni eluks vajalike tähendusrikaste keskkondade konstrueerimiseni. Nad ehitavad teeradu metsa, maju küladesse ja uusi tsemendist džungleid, mida kutsutakse linnadeks. Nad püstitavad minarette ja kirikutorne, mis juhatavad oma hüttides ja korterites elavaid tavalisi inimesi taevaste jõudude suunas, mis arvatakse olevat „seal üleval“, pilvedest kõrgemal. Teiste inimeste ja kohtade avastamise uudishimu sunnib inimesi ehitama laevu ja kosmosesaamu. Siiski on kõige selle keskmes elav inimkeha, mis tegeleb aktiivselt oma maailma avastamisega, üritades võimatut – minna teisele poole horisonti –, ning nihutab oma kogemuse üksikuid piire aina kaugemale ja kaugemale.

Isegi siis, kui kehad lõpetavad oma eksistentsi, on nad tähendustesse määsitud. Inimesed on leiutanud matusekombestiku, et saata peagi hävimisele määratud kehad kohta, mis on elavate jaoks veel tundmatu. Nii-suguste kohtade leiutamine on oluline nende jaoks, kes on veel elus ja kes tegelevad uute tähendusrikaste kehade loomisega. Viimased järgivad tulevikus oma loojate tegemisi, tehes alati mõnevõrra uutmoodi, samas säilitades minevikuga järjepidevuse. Uuenduste loomine on inimliku eluviisi peamine traditsioon.

Seega, alguses ja lõpus oli ja on alati keha. Sõna sünnib keha kaudu ning korraldab keha drastiliselt ümber. Neid ümberkorraldamise protsesse kultuuripsühholoogia uuribki, olles *teadus* inimliku olemise viisidest. Ta on teadus, ta püüdleb üldistatud teadmise poole, mis põhineb

¹ Näiteks Sudaanis saab noore naise süüdi mõista avalikus kohas pükste kandmise pärast (Fadlalla 2013).

tahes-tahtmata iga üksikjuhtumi unikaalsusel. Ta keskendub *inimlikele viisidele* oma elu elada ning mitte neile, mis on omased rottidele, elevantidele või ämblikele. Ta ulatub väga sügavale psühholoogiateaduse juurte juurde, mis kasvas välja 19. sajandi teooriatest inimkeelte ja elamise viiside erinevuste kohta erinevates maailma osades.

Tänapäevases versioonis on kultuuripsühholoogia siiski väga uus psühholoogia valdkond. Käesolev raamat kutsub mõtestama loovalt nii uut kui vana.

Kultuuripsühholoogia: uus võimalus uurida keerulist inimpsühholoogiat

Kultuuripsühholoogia – psühholoogia uus, arenev valdkond – on olnud tõusuteel alates 1990. aastatest (Cole 1996). Tal on väljavaade tabada seda inimese *psychē*² (kr 'hing') osa, mida teised psühholoogia valdkonnad on teadlikult vältinud, nimelt kõrgemaid vaimseid funktsioone. Nende hulka kuulub intentsionaalsus ehk eesmärgile suunatus ja paindlikkus maailmaga kohanemisel või maailma endaga kohandamisel. Maailm muudetakse ühiskondlik-moraalseks maailmaks läbi inimlike tegude (Brinkmann 2006). Tulemus on muljetavaldav: inimesed nii jumaldavad kui ka tapavad üksteist väljamõeldud üldiste „tõdede“ ja imperatiivide egiidi all. Nad ohverdavad oma elusid jumalatele, kuningatele ja valitsustele. *Homo sapiens* on teinud endast *teatraalse* liigi. Ükski teine liik ei ole oma arengus sellisesse seisu jõudnud.

Selle raamatu ülejäänud osas kavatsen ma visandada võimalikke uusi viise, kuidas teadusena – mitte psühholoogiana oma tänases seisus, vaid psühholoogiateadusena, mida toetaksid tänapäevane edasijõudnud bioloogia, keemia, robotika ja antropoloogia – saaks psühholoogia metodoloogilist baasi uuendada. Kui kultuur psühholoogiasse tagasi tuua ja näha tema rolli psüühikas, viib see radikaalsete uuendusteni, mis on seotud mitmete klassikaliste eeldustega psühholoogias: „eksperimenteerija

² Kahe viimase sajandi jooksul on psühholoogia võidelnud selle eest, et subjektiivne, mis hinge mõistega kaasas käib, ära kaotada. See ei ole aga õnnestunud ning kui räägime inimesele subjektiivselt olulistest nähtustest, tuleb see mõiste ikka tagasi. Muudel aladel – muusikas, kirjanduses jne – pole selle termini kasutamisel mingeid probleeme.

kontrolliga“ uuritava nähtuse üle, nähtuste püsivusega (ja uuringu inter-ferentsi vältimisega) ning terve mõistuse rolliga psühholoogia teooria loomises. Uuenduste väli on suur ja lai, aga mõistlike teaduskaanonite ülesehitamine sellel alal pole lihtne. Alles selle raamatu lõpus saab igaüks otsustada, kuidas need katsed on ebaõnnestunud või ehk isegi õnnestunud. Seni peaksid selle raamatu peatükid ärgitama uute ideede teket suundades, mida isegi autor ei oska ette näha. See raamat on seega vahend, mille abil lugejad saavad ennast ise läbi kultuuripsühholoogia avastada.

I. INIMKOGE MUS LÄBI KULTUURIPRISMA: ETTEPANEK LUUA PSÜHHOLOOGIAT UUES VÕTMES

Mu töölaud on segamini. Või jääb selline mulje – teistele, mitte mulle. Raamatud, raamatud ja veelkord raamatud kõikjal. Paberid – paljundatud artiklid, hüljatud mustandid – igal pool põrandal. Keegi peale minu ei suuda selles segadikus mingit korda märkata. Mõnikord ei õnnestu minulgi. Artikli otsimisest, mille ma panin teatud kohta selles kunstilises kaoses – et pärast kindlasti üles leida –, saab kurbmäng, kui ma seda üles ei leia. Muidugi ilmub see mõni aeg hiljem välja. Kuid pinged teemal „Kuhu ma selle ometi pistsin?“ on selleks ajaks juba läbi elatud.

Kõik raamatud ei ole minu jaoks võrdsed. Charles Darwini teoste esimese venekeelse tõlke köited on peaaegu ainsad, mis on alles jäänud minu isa raamatukogust. Ma ei loe neid, aga meenutan oma lapsepõlve hästi sätitud raamaturiulite vahel. Selles küsimuses, kus iga tema raamatukogu raamat asuma pidi, oli mu isa järeleandmatu. Ta laenutas neid välja väga vastumeelselt, peljates, et innukad lugejad võivad raamatud kaotada või ära rikkuda. Ja ometi on minu riulis nimelt üks raamat, mis sai rikutud – isa enda poolt, kui ta selle vihaga haaras ja vastu põrandat virutas. Ma olin lugenud Kon-Tiki ekspeditsiooni raamatut, selle asemel et teha oma koolitöid. Nii ta siis krabas minu käest selle raamatu ja viskas, ning lennates pörkas raamat vastu lauanurka ja sai viga. Arm on veel selgelt näha. See oli ainuke kord, kui mu isa minu peale vihastas. Mul on see ikka veel meeles, pool sajandit hiljem.

Mind ümbritsevaid raamatuid lugedes sain ma tuttavaks tsensuuriga. Pärast seda, kui olin avatud riulilt leitud „Dekameronist“ pool alla kugistanud, haihtus see raamat äkitselt riulilt. Keegi ei selgitanud 12-aastasele poisile, kuhu see kadus. Ometi leidsin ma selle lukustatud kabinetist. Ja ma lugesin selle läbi. Täna olen ma kiindunud Gustave Courbet' „L'Origine du monde“ („Maailma

päritolu“) reprosesse oma raamaturiiuli kohal. Ma naudin kõike, mida see esindab. Pole midagi sügavamalt kui inimkeha ilu. Aga liigagi sageli kaetakse see kinni. Inimlik draama saab alguse lihtsatest põhiasjadest, mis muutuvad väga keeruliseks meie sotsiaalsetes maailmades täis droone, drooge, diktaatoreid ja demokraatiasid.

(minu päevikust)

Inimlik kogemus on sügav, isiklik ja potentsiaalselt lõpmatu. Vastsündinu esimesest häälotsusest kuni elust lahkuva vanainimese viimase hingetõmbeni on inimene ise just see unikaalne indiviid, kes loob oma isikliku maailma enda vahetus keskkonnas asuvate tähendusrikaste objektide kaudu. Meie subjektiivsesse maailma toovad rahu paigad, mille oleme enda jaoks loonud. Me ärritume, tundes end „võõrana“ tuttavas ümbruses, ja oleme põnevil, kui satume võõraste ümbrusse. Me muudame võõra tuttavaks sellega, et anname pidevalt isikliku mõtte – mis põhineb kultuurilise tähenduse süsteemidel – igale asjale või sündmusele siin maailmas. Ja kui see on tuttav, leiutame viise, kuidas seda uuesti võõraks muuta, et alal hoida elamise sädet. Me võitleme igavuse vastu ja ületame järgmise eluhetke võõrapärasust.

Inimese olemist, milles tähendusrikastes keskkonnades uitamise kergus vaheldub teadvuse voo raevutsemisega meele sisemuses, on suutnud silmapaistvalt sõnadesse panna pigem poeedid kui psühholoogid. Samuti suudavad inimese psüühe sensuaalset poolt teadlastest paremini haarata kunstnikud, lauljad ja gurmeekokad. Moekunstnik või selgelt nägija võib inimeste vajadusi rahuldada sügavamalt kui visiit elukutselise psühholoogi juurde. Juuksur ja hauakaevaja seavad meid silmitsi olemise ja mitte-enam-olemise reaalsusega. Gregoriuse koraal on vastupandamatult ilus.

Kuidas see saab nii olla? Siin on mitu põhjust, miks teadus kunstile alla jääb. Psühholoogia kui uus ja *liminaalne*, s.t üleminekustaadiumis, teadus³ ei ole seni suutnud haarata unikaalse inimkogemuse subjektiivsust. Õigupoolest on enamik psühholoogia harusid algusest peale

³ Psühholoogia kui teaduse *liminaalset olemust* – nagu seda on kahe sajandi jooksul välja arendatud – oleme mujal käsitlenud (Valsiner 2012a). Asetsedes loodus- ja humanitaarteaduste ristumispaigas, on psühholoogia olnud võimsate ühiskondlike ideoloogiate küüsis,